

برآورد اثر عوامل اثرگذار بر بازده دارایی بانک‌های اسلامی (در کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی)

مرتضی عزتی*، لطفعلی عاقلی** و نفیسه کشاورز ساجی***

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۴/۲۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۰/۷

چکیده

ارزیابی کارکرد نهادهای اقتصادی و مالی اسلامی و شناسایی ساز و کارهای آنها می‌تواند به سیاستگذاری بهتر در نظام بانکی کمک کند. برای اندازه‌گیری خوبی کارکرد بانکها، متغیرهای مختلفی را می‌توان در نظر گرفت. در این میان، بازده دارایی یک معیار بسیار مهم برای این کار است که خود تحت تأثیر دو دسته متغیرهای داخلی و خارجی بانک است. هدف این پژوهش، شناسایی مهمترین عوامل اثرگذار بر بازده دارایی بانک‌های اسلامی است. داده‌های این پژوهش برای دوره زمانی ۱۳۸۳ تا ۱۳۹۰ از بانک اسلامی در ۱۰ کشور عضو سازمان کنفرانس اسلامی گردآوری و به روش اقتصادسنجی پانل دیتا و در قالب مدل خطی تجزیه و تحلیل شده است. یافته‌های این بررسی نشان می‌دهد که از میان ۹ متغیر وارد شده در مدل، رابطه قوی، مثبت و معناداری میان درجه سرمایه‌گذاری با بازده دارایی وجود دارد. همچنین مدیریت هزینه رابطه قوی، منفی و معناداری با بازده دارایی دارد.

طبقه‌بندی JEL: G21, G32, C33, G38

کلیدواژه‌ها: بانک‌های اسلامی، بازده دارایی، پانل دیتا.

---

* استادیار اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس، نویسنده مسئول، پست الکترونیکی:

mezzati@modares.ac.ir

** استادیار اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس، پست الکترونیکی:

aghelik@modares.ac.ir

*** کارشناس ارشد اقتصاد، گرایش توسعه و برنامه ریزی، دانشگاه علوم تحقیقات تهران.

۱- مقدمه

بانک به عنوان مهم‌ترین نهاد پولی بر بازارهای مالی اثرگذار است. سیاست‌های دولت‌ها در همه کشورها، کمابیش به شکل حمایت از گسترش خدمات بانکداری است. در کشور ما در پی تصویب قانون بانکداری بدون ربا، سیاست‌هایی در قالب برنامه‌های پنج ساله توسعه برای گسترش بانکداری، بانکداری خصوصی و ایجاد زمینه برای فعالیت بانک‌های خارجی اتخاذ شده است. با این وجود، هنوز نیازهای جامعه برآورده نشده و این مساله از یک سو، تداوم فعالیت‌های وام‌دهی در بازارهای غیر متشکل پولی و از سوی دیگر، نارضایتی متقاضیان تسهیلات را به همراه داشته است.

نظام بانکداری، هنگامی اسلامی دانسته می‌شود که بر پایه دین اسلام و سازگار با دستورهای آن باشد. نظام، مجموعه‌ای از اجزای مرتبط به هم است که در پی دستیابی به هدف‌های ویژه‌ای هستند. بر پایه این تعریف، نظام بانکداری اسلامی، معرف نظام جامعی، متشکل از اجزا، روابط و اهداف ویژه‌ای است که نخست، اسلامی باشند، دوم، با یکدیگر سازگار باشند و همدیگر را نفی نکنند، یعنی با تحقق اجزا و روابط، هدف تعیین شده، قابل دستیابی باشد و سوم، امکان تجزیه و تحلیل پدیده‌ها و رفتار سنتی اقتصادی و داوری درباره واقعیت‌ها و عینیت‌های اقتصادی را فراهم سازند. (خاوری، ۱۳۹۰)

بانکداری اسلامی یکی از بخش‌های در حال رشد صنعت بانکداری است. این بخش، با قدمتی حدود ۳۰ سال، در بیشتر کشورهای اسلامی، در میان افرادی که از بهره‌گريزانند، جایگاه ویژه‌ای دارد.

نظام بانکداری اسلامی به طور کلی، بانکداری است، اما بهره در آنجایی ندارد و بر پایه تسهیم سود و زیان میان -گیرنده تسهیلات و صاحبان پول (سرمایه) استوار است و سود آن بر پایه مقررات و اصول اسلامی تعیین می‌شود. در برابر، نظام بانکداری سنتی به عنوان واسطه مالی میان سپرده‌گذاران و وام‌گیرندگان عمل می‌کند و بخشی از سپرده‌های مشتریان را در اختیار گیرندگان وام می‌گذارد. درآمد این بانک‌ها از تفاوت سود دریافتی

برآورد اثر عوامل اثرگذار بر بازده دارایی بانک‌های اسلامی ... ۱۶۱

از وام‌گیرندگان و سود پرداختی به سپرده‌گذاران حاصل می‌شود.^۱ از آنجایی که بانک، هزینه‌هایی مانند هزینه‌های بالاسری و حقوق کارکنان را نیز دارد، درآمد خالص بانک برابر تفاوت درآمدها و هزینه‌ها قابل محاسبه است.

نخستین تفاوت بانکداری سنتی با بانکداری اسلامی در چگونگی استفاده از پول است. در بانکداری سنتی، پول به عنوان یک کالا، برای به دست آوردن سود، خرید و فروش می‌شود در حالی که در بانکداری اسلامی از پول برای تسهیل مبادلات و اجرایی کردن هدف‌های اقتصادی استفاده می‌شود. تفاوت دیگر، این است که نظام بانکداری سنتی (ربوی) برای همه نیازها اعم از مصرفی و سرمایه‌گذاری از قرارداد قرض با بهره استفاده می‌کند و به طور معمول، نرخ بهره آن نیز در بازار پول و به صورت برون‌زا از اقتصاد واقعی شکل می‌گیرد، این در حالی است که بانکداری اسلامی، متناسب با نیازهای واقعی از انواع قراردادهای مالی استفاده می‌کند. این بانک برای تأمین مالی نیازهای مصرفی و سرمایه‌ای مقطعی و کوتاه‌مدت، راه‌هایی چون قرض الحسنه، مرابحه، اجاره به شرط تملیک و برای نیازهای سرمایه‌گذاری اساسی و بلندمدت، راه‌هایی چون مشارکت، مضاربه، مزارعه و مساقات را معرفی و به جای نرخ بهره از نرخ سود که برگرفته از اقتصاد واقعی است، استفاده می‌کند.

به بیان دیگر، در بانکداری سنتی، سه گروه سپرده‌گذار، بانک و متقاضی تسهیلات از نظر اقتصادی و حقوقی مستقل از هم کار می‌کنند در حالی که بانکداری اسلامی بر پایه تسهیم سود و زیان کار تسهیلات‌گیرنده میان صاحب سرمایه و کننده کار اقتصادی و سهم و کالت بانک استوار است. (نبی و دیگران، ۱۳۸۸)

همانطور که معمولاً در تحقیقات مشاهده می‌شود، پژوهشگران، شاخص‌های برگزیده خود را در یک یا چند بانک مختص به یک کشور مورد بررسی قرار می‌دهند. حال آنکه تحقیق پیش رو از بانک‌های منتخب و منطبق بر نظام بانکداری اسلامی در بین کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی (OIC) استفاده می‌کند.

در این تحقیق، سوال اصلی این است که سودآوری بانک بیشتر تحت تاثیر عوامل داخلی است و یا تحت تاثیر عوامل خارجی؟ و فرضیه اصلی عبارت است از اینکه: بازده دارایی بانک‌های اسلامی تحت تاثیر دو دسته متغیرهای داخلی و خارجی بانک است. این مقاله در پنج بخش کلی ارائه شده است. پس از مقدمه، در بخش دوم ادبیات تحقیق ارائه می‌شود. بخش سوم به بیان مبانی نظری اختصاص دارد. در بخش چهارم، روش پژوهش (مدل تجربی، توصیف متغیرها و تخمین مدل) تشریح می‌شود. بخش پنجم به نتیجه‌گیری و توصیه‌های سیاستی اختصاص یافته است.

۱- ادبیات پژوهش

بر اساس اصول اسلامی، شیوه بکارگیری سرمایه در یک پروژه و ایجاد اشتغال از اهمیت بالایی برخوردار است. از آنجایی که بانکداری اسلامی بر تقسیم ریسک، دادوستد فیزیکی کالا، درگیری مستقیم با تجارت و کار، اجاره و قراردادهای ساخت با استفاده از عقود مختلف شرعی استوار است، بنابراین تقسیم ریسک و مدیریت آن برای دستیابی به حاکمیت مشارکت و همکاری در انجام پروژه‌ها، یکی از اهداف اساسی بانکداری اسلامی است.

بانک‌های اسلامی به منظور حداقل سازی ریسک‌های موجود در صدد ایجاد تنوع در پرتفوی سرمایه خود هستند و پرتفوی سرمایه‌گذاری بانک‌ها در بانکداری اسلامی از تنوع قابل ملاحظه‌ای در رشته‌های مختلف (کشاورزی، صنعت و معدن، مسکن و ساختمان و خدمات بازرگانی) برخوردار است. این تنوع، از دیدگاه سودآوری، مشابه پرتفوی سرمایه‌گذاری بازار است، از این رو در چنین شرایطی ریسک سرمایه‌گذاری به حداقل بازدهی آن به حداکثر تمایل می‌یابد. در نتیجه این بازدهی مطمئن و کم ریسک، درآمد مناسب و نسبتاً ثابتی نصیب بانک‌ها و در نهایت سرمایه‌گذاران می‌شود.

از دیگر ویژگی این پرتفوی، انتخاب و اولویت دادن به طرح‌های با بازدهی بیشتر از طرف بانک‌ها است که این خود موجب افزایش سود عملیات بانکی می‌شود. در مجموع

برآورد اثر عوامل اثرگذار بر بازده دارایی بانک‌های اسلامی ... ۱۶۳

می‌توان گفت که درآمد ناشی از عملیات بانکی بدون ربا (با وجود ویژگی‌های خاص در سرمایه‌گذاری) با ریسک کم، عاید بانک‌ها می‌شود از این رو، احتمال زیان بر اصل سپرده‌ها و سرمایه بانک بعید به نظر می‌رسد. (مجتهد، ۱۳۹۰)

به طور کلی بانک‌های اسلامی در کشورهای مختلف در فراهم کردن امکانات خدمات بانکی طبق اصول شریعت اسلام، اقدام می‌کنند. این به آن معنی است که بانک‌های اسلامی امکانات پس‌انداز را برای صاحبان سپرده فراهم می‌آورند و تسهیلات و وام‌ها را به بخش‌های مختلف اقتصادی در قالب اصول و قوانین اسلامی اعطا می‌کنند. البته استفاده از امکانات سپرده معمولی مثل حساب‌های پس‌انداز، حساب‌های جاری (چک) و حساب‌های سرمایه‌گذاری برای مشتریان وجود دارد.

فعالیت بانک‌های اسلامی همچنین شامل آسان‌سازی تجارت بین‌الملل برای مشتریان نیز هست و خدماتی مانند اعتبارنامه اسنادی^۱، اسناد و اصول^۲ و... ارائه می‌دهند. بدیهی است در اجرای عملیات بانکداری بدون ربا (اعم از دریافت سپرده‌ها و اعطای تسهیلات)، سودآوری یکی از معیارهای ارزیابی عملکرد بانک‌ها محسوب می‌شود. به طور کلی، بازدهی بیشتر برای بانک‌ها معادل افزایش سودآوری آنهاست.

در زمینه عوامل اثرگذار بر بازده بانک‌های اسلامی، پژوهش‌های انجام شده بیشتر به بررسی عوامل اثرگذار بر سودآوری با معیار بازده دارایی پرداخته‌اند. برخی از اینها به اثر عوامل خرد پرداخته و برخی اثر عوامل کلان را بررسی کرده‌اند. برخی نیز اثر هر دو دسته عوامل را در بررسی خود وارد کرده‌اند. خلاصه‌ای از این پژوهش‌ها به تفکیک پژوهشگر، سال بررسی، هدف، روش و اصلی‌ترین یافته‌ها در جدول (۱) ارائه شده است.

-
1. Letter of Credit
  2. Bills for Collecting

جدول (۱)- پژوهش‌های انجام شده در زمینه موضوع

پژوهشگر	سال	روش	هدف	نتیجه تحلیل
مقدم زنجانی و دیگران	۱۳۹۱	تحلیل رگرسیون	بررسی بین نسبت‌های سودآوری: بازده دارایی‌ها، بازده سرمایه صاحبان سهام، حاشیه خالص سود و ویژگی‌های بانک، عوامل اقتصاد کلان	از جمله مهم‌ترین عوامل سودآوری بانک‌های اسلامی، میزان سرمایه و شاخص‌های کارایی است. همچنین بین شاخص‌های سودآوری بانک‌های اسلامی و متغیرهای کلان اقتصادی نظیر رشد تولید ناخالص داخلی و تورم رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.
سید نورانی و دیگران	۱۳۹۱	پانل دیتا	بررسی رابطه علیت بین سرمایه بانک و سودآوری	نتایج نشان‌دهنده آن است که، یک رابطه مثبت بین اهرم‌های مالی و بازده سرمایه وجود دارد. شواهد از این فرضیه که رابطه مثبت بین بازده دارایی و ساختار سرمایه وجود دارد، حمایت می‌کند. از دیگر نتایج تحقیق، رابطه مثبت بین نسبت بدهی و معیارهای سودآوری است. خاطر نشان می‌شود سودآوری به صورت دو معیار بازده دارایی و بازده سرمایه تعریف شده است.
دارایی و مولایی	۱۳۹۰	تحلیل رگرسیون	بررسی اثر متغیرهای نقدینگی، تورم، حفظ سرمایه، تولید ناخالص داخلی بر سودآوری بانک ملت	بین نقدینگی با سودآوری بانک ملت رابطه معناداری وجود دارد ولی بین تورم با سودآوری بانک ملت رابطه معناداری وجود ندارد. از طرفی در زمینه رابطه بین حفظ سرمایه و تولید ناخالص داخلی بر سودآوری نمی‌توان اظهار نظر کرد.
نوری بروجرودی و دیگران	۱۳۸۹	پانل دیتا	بررسی عوامل مؤثر بر سودآوری از سه بعد دارایی‌ها، تسهیلات اعطایی و سپرده‌ها	رابطه معکوس و معناداری بین تمرکز و سودآوری بانک‌ها وجود دارد. در خصوص سایر عوامل نیز کارایی، سرمایه، سطح درآمد ملی و نرخ بهره رابطه مستقیمی با سودآوری بانک‌های دولتی دارد در حالی که، اندازه بانک رابطه معکوسی با سودآوری دارد.

برآورد اثر عوامل اثرگذار بر بازده دارایی بانک‌های اسلامی ... ۱۶۵

<p>برتری مطلق شاخص‌های سودآوری (ROA, ROE, NIM) در بانکداری سنتی مالزی، در خصوص متغیرهای نسبت تسهیلات به دارایی‌ها و نسبت هزینه‌های غیربهره‌ای به کل دارایی‌ها (هزینه‌های فناآوری‌های نوین) نسبت به سایر رقبای بانکی خود است. این در حالی است که، ارزش دارایی‌های بانک‌های اسلامی مالزی که معرف اندازه بانک‌ها است بر سودآوری آنها تاثیر مثبت و معناداری داشته که در مورد بانک‌های ایرانی چندان صادق نیست.</p>	<p>مطالعه تطبیقی بانکداری اسلامی و سنتی (با رویکرد سودآوری) بر اساس سه مدل NIM, ROA, ROE</p>	<p>پانل دیتا</p>	<p>۱۳۸۸</p>	<p>نبی و دیگران</p>
<p>مدیریت هزینه تاثیر مثبت و معناداری بر سودآوری دارد. در میان عوامل بیرونی، رشد اقتصادی نیز اثر مثبتی بر سودآوری بانک دارد و از طرف دیگر نرخ تورم، با یک معنی داری پایین اثر معکوسی بر سودآوری داشته است.</p>	<p>تحلیل عوامل داخلی و خارجی بانک‌ها بر سودآوری بانک رفاه</p>	<p>تحلیل رگرسیون</p>	<p>۱۳۸۵</p>	<p>باقری</p>
<p>نتایج حاکی از آن است که متغیرهای تولید ناخالص داخلی و افزایش عرضه پول (سیاست پولی)، نرخ بهره رابطه مثبتی با بازده دارایی بانک‌ها دارند. از طرفی بین متغیرهای نرخ تورم و سهام با بازده دارایی نیز ارتباطی مشاهده نشد.</p>	<p>بررسی اثر عوامل خارجی، شاخص‌های اقتصادی، بر بازده دارایی بانک‌های متعارف کشور چین</p>	<p>تحلیل رگرسیون</p>	<p>۲۰۱۴</p>	<p>Q. H. Pan, M. L. Pan</p>
<p>بررسی نشان می‌دهند که از میان متغیرهای داخلی: درجه سرمایه‌گذاری و مدیریت هزینه‌ها رابطه مثبت معناداری با بازده دارایی دارند و بین متغیرهای تسهیلات به سپرده دریافتی، اندازه بانک رابطه معناداری با بازده دارایی مشاهده نشده. در میان متغیرهای خارجی: متغیرهای نرخ تورم و سهام رابطه مثبتی با بازده دارایی دارند و در مقابل رابطه منفی بین متغیر سهم بانکداری از تولید ناخالص داخلی و بازده دارایی وجود دارد. متغیر تولید ناخالص داخلی رابطه معنی داری با بازده دارایی ندارد.</p>	<p>بررسی اثر عوامل داخلی و خارجی بر بازده دارایی بانک‌های متعارف کشور اردن</p>	<p>تحلیل رگرسیون</p>	<p>۲۰۱۴</p>	<p>J. Jaber & khawaldeh</p>

مطالعات رابطه مثبتی را بین متغیرهای اندازه بانک، درجه سرمایه گذاری و تسهیلات به سپرده دریافتی با بازده دارایی نشان می دهد و در مقابل رابطه منفی بین متغیر دامی مالکیت خارجی و متغیر هزینه های عملیاتی به دارایی با بازده دارایی به چشم می خورد. ناگفته نماند که رابطه ای بین متغیر سهم درآمد بدون بهره ای به کل درآمد بانکی و بازده دارایی وجود ندارد.	بررسی اثر عوامل داخلی بر بازده دارایی بانک های متعارف کشور کنیا	بازرسی	۲۰۱۴	Onuonga
مطالعات، رابطه مثبتی را بین کارایی بانک و کثرت وام ها، اندازه بانک، انباشت سرمایه و سودبخشی نشان می دهند. بنابراین نتایج بیان می کند که بانک های اسلامی در کشورهای با درآمد پایین و بالا در مقایسه با کشورهای درآمد متوسط ناکارآمد بوده اند.	بررسی عوامل موثر بر بازدهی بانک های اسلامی	تحلیل پوششی داده ها	۲۰۱۲	Noor and Hayati
نتایج پژوهش نشان می دهد که ساختار کارآمد، یک عامل مهم برای سود بخشی است. در نهایت، نسبت های سرمایه و اندازه بانک، عوامل مهم تری در بیان مزایا و فواید صنعت بانکداری اسلامی هستند.	بررسی اینکه علت سودهای بالا در بانکداری اسلامی، قدرت آنها در کنترل بازار است یا کارایی و بازدهی بالای بانک ها است.	تحلیل پوششی داده ها	۲۰۱۲	Tajgardon, Others
نتایج نشان دهنده آن است که، تنها عامل مهم و پراهمیت در تعیین سودبخشی مثبت، وسعت و اندازه بانک است.	بررسی اثر عوامل داخلی بانک ها بر سودبخشی بانکداری اسلامی	بازرسی	۲۰۱۱	Idris, Others
نتایج کنترل محیط اقتصاد کلان، ساختار بازار مالی و وضع مالیات، به این مطلب اشاره می کند که نسبت های درجه سرمایه گذاری و ریسک نقدینگی منجر به سوددهی بیشتر خواهند شد.	عوامل تعیین کننده در سوددهی بانک های اسلامی	بازرسی	۲۰۰۴	Bashir

چنانچه دیده می شود بیشتر بررسی ها بر سودآوری تمرکز داشته اند. در این تحقیق بر آنیم که به موضوع بازدهی نیز پردازیم. افزون بر این ما در گسترش نمونه و نوع تحلیل، افزایش متغیرهای درون مدل و پوشش بیشتر بانک ها نیز کار را بهبود داده ایم.

۳- مبانی نظری

برای طراحی نظام بانکی که با اهداف، سیاست‌ها و برنامه‌های اقتصادی دولت اسلامی سازگار باشد و به تبع آن، تحقق استقلال و خودکفایی کشور را در پی داشته باشد، مهم‌ترین اقدام در نظام بانکی، حذف ربا از همه عملیات بانکی بوده است.

تا پیش از پیروزی انقلاب اسلامی ایران (سال ۱۳۵۷)، بانکداری ایران، براساس بانکداری سنتی و ربوی بود. با پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار نظام جمهوری اسلامی ایران، دو تغییر مهم در قوانین و روابط حقوقی بانک‌ها به وجود آمد.

شورای پول و اعتبار، در مصوبه مورخ ۱۳۵۸/۱۰/۰۳، کاهش نرخ بهره و تغییر نام آن به سود تضمین شده و کارمزد را به تصویب رساند، اما به علت اشکال شرعی و اقتصادی، این مصوبه برپا نماند تا اینکه قانون عملیات بانکی بدون ربا مطرح شد. برای آماده شدن این طرح، نخست موضوع در نشست‌های شورای پول و اعتبار، با حضور شماری از کارشناسان و یکی از اعضای شورای نگهبان و در همان هنگام در نشست‌های همزمان در وزارت امور اقتصادی و دارایی با شرکت گروهی از اندیشمندان و کارشناسان، مطرح شد که هر یک پیش‌نویسی فراهم کردند و پایه‌های طرح با روی هم ریختن دو پیش‌نویس تهیه شده در بانک مرکزی و وزارت امور اقتصادی و دارایی با نام «لایحه حذف ربا و انطباق عملیات بانکی بر موازین اسلامی» به مجلس رفت و با نام «قانون عملیات بانکی بدون ربا» در مجلس شورای اسلامی تصویب شد.

به این شرح که برای آماده شدن طرح ذی‌ربط، ابتدا موضوع در جلسات متعددی در شورای پول و اعتبار با حضور تعدادی از کارشناسان و یکی از اعضای شورای نگهبان (آیت‌الله رضوانی) و در همان زمان، جلساتی در وزارت امور اقتصادی و دارایی با شرکت جمعی از صاحب‌نظران و کارشناسان و آیت‌الله مهدوی‌کنی، مطرح شد و پیرو آن کلیات و خطوط اساسی طرح به شکل تلفیقی از نظریات ارائه شده در بانک مرکزی و وزارت اقتصادی و دارایی برای استحضار و کسب نظر به شورای نگهبان، ارسال شد.

هر چند جواب رسمی در این زمینه دریافت نشد، اما شورای نگهبان، کلیات طرح خود را مخالف موازین اسلامی ندانست. سرانجام، طرح تهیه شده در جلسات مشترک شورای عالی بانکها و شورای پول و اعتبار مورد بررسی قرار گرفت و تحت عنوان «لایحه حذف ربا و انطباق عملیات بانکی بر موازین اسلامی» مسائل زیر را مطرح کرد:

۱- تقدیم لایحه از وزارت امور اقتصادی و دارایی به هیات دولت در تاریخ ۱۳۶۱/۲/۱۵

۲- تصویب در هیات دولت در تاریخ ۱۳۶۱/۲/۱۹

۳- تقدیم لایحه از هیات دولت به مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۱۳۶۱/۲/۲۱

۴- تصویب لایحه در شور اول مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۱۳۶۱/۱۱/۱۸ (۱۰ ماه پس از تقدیم لایحه)

۵- تصویب لایحه در شور دوم مجلس شورای اسلامی تحت عنوان «قانون عملیات

بانکی بدون ربا» در تاریخ ۱۳۶۲/۶/۸ و تایید شورای نگهبان در تاریخ ۱۳۶۲/۶/۱۰

در نهایت، بر اساس مواد دوم تا ششم قانون عملیات بانکداری بدون ربا، انجام معاملات ربوی توسط بانکها، ممنوع و اعطای تسهیلات بانکی از طریق عقود اسلامی، شامل: قرض الحسنه، مضاربه، مزارعه، مساقات، مشارکت مدنی و حقوقی، سرمایه گذاری مستقیم، معاملات سلف، فروش اقساطی وسایل و ماشین آلات و تاسیسات، جعاله، اجاره به شرط تملیک، خرید دین، فروش اقساطی مسکن و مواد اولیه و لوازم یدکی و ابزار کار، صورت گرفت. از این عقود، تنها در پنج عقد خرید سلف، فروش اقساطی، مضاربه، اجاره به شرط تملیک و مشارکت مدنی، بسیار گام برداشته شده است و بقیه عقود در عمل تا به حال کاربرد چندانی نداشته اند (تاری، ۱۳۸۷، ۱۴۰-۱۳۶).

سودآوری^۱ سالم و پایدار در حفظ ثبات سیستم بانکی، نقش حیاتی را ایفا می کنند. ادريس (۲۰۱۱) از سه معیار اندازه گیری بازده، شامل بازگشت دارایی، بازده حقوق صاحبان سهام و حاشیه سود استفاده کرده تا بر اساس تعاملات بین اقدامات مختلف کارایی بانکها، ارزش بانک را حداکثر کند (ادريس، ۲۰۱۱، ۷-۱).

برآورد اثر عوامل اثرگذار بر بازده دارایی بانک‌های اسلامی ... ۱۶۹

بازده دارایی^۱، در واقع، سود به ازای هر دلار از دارایی‌های به دست آمده را نشان می‌دهد و از همه مهم‌تر، نشان‌دهنده توانایی مدیریت برای استفاده از منابع مالی و واقعی بانک است. همچنین نوعی سرمایه‌گذاری برای تولید سود است (بشیر، ۲۰۰۳، ۳۲-۵۷).

بازگشت سرمایه^۲، منعکس‌کننده نحوه مدیریت کارای یک بانک برای وجوهش است. بیشتر بانک‌ها به شدت از ابزارهای مالی به جهت افزایش بازگشت حقوق صاحبان سهام به یک سطح رقابتی استفاده می‌کنند (بشیر، ۲۰۰۳، ۳۲-۵۷).

سود هر سهم^۳ (حاشیه سود)، منعکس‌کننده توانایی مدیریت بانک برای تولید بازده مثبت در سپرده‌ها است و در صورتی که بانک‌ها قادر به شرکت در فعالیت‌های غیروام باشند و بتوانند خدمات جدیدی را ارائه کنند، در این صورت درآمدهای بدون بهره، افزایش بیشتری می‌یابد. بنابراین به کمک این متغیر، توانایی بانک، برای تولید سود بالاتر از طریق تنوع در سبد خدمات آنها رقم می‌خورد (بشیر، ۲۰۰۳، ۳۲-۵۷).

در تحقیق حاضر بر بازدهی دارایی‌ها (سود قبل از مالیات به دارایی‌های کل) به عنوان یکی از معیارهای سودآوری بانک‌ها تأکید شده است. سوال اصلی در مورد بازده بانک‌ها این است که آیا عوامل تعیین‌کننده داخلی به تنهایی برای تشریح سودآوری بانک کفایت می‌کنند؟ در صورت مثبت بودن پاسخ، مدیریت می‌تواند عملکرد بانک را کنترل کند. در این پژوهش اعتقاد داریم که بازده دارایی در بانک‌های اسلامی تحت تاثیر دو دسته متغیرهای داخلی و خارجی بانک است.

-
1. Return on Asset (ROA)
  2. Return on Equity (ROE)
  3. Earnings per Share (EPS)

۱-۳- متغیرهای داخلی موثر بر بازده دارایی بانکها

بانک‌هایی با نسبت سرمایه به دارایی بالاتر دارای ایمنی و امنیت مناسب حتی در حوادث و بحران‌های اقتصادی، زیان‌ها یا بازپرداخت بدهی‌ها و همچنین انحلال آنها هستند. فرضیه مشخص ریسک-بازدهی به عنوان یک ارتباط منفی مابین نسبت سرمایه به دارایی و بازده بانک به کار می‌رود که نشان می‌دهد نگهداری بیش از حد سرمایه و نقدینگی باعث کاهش ریسک و کاهش بازدهی مورد انتظار هر بانک می‌شود. البته این ممکن است بانک‌ها را به پذیرش ریسک بیشتر در پرتفولیوی دارایی‌هایشان به وسیله پرداخت اعتبارات و تسهیلات و وام‌ها به امید حداکثر کردن بازده‌های مورد انتظار و افزایش درآمد بانک تحریک کند. بنابراین احتمال می‌رود رابطه مثبت بین نسبت سرمایه به دارایی‌ها و بازده بانک می‌تواند وجود داشته باشد.

در دوره‌های مدیریت نقدینگی از آنجایی که بانک‌ها حجم اعتبارات خودشان را به وسیله تغییر شکل سپرده‌های کوتاه‌مدت به اعتبارات بلندمدت گسترش می‌دهند، آنها دائماً با ریسک‌های مرتبط با سررسید نامتناسب بدهی‌های مربوط به سودهای پرداختی به سپرده‌ها و احتمال عدم بازپرداخت بدهی‌ها و وام‌های پرداختی مواجه می‌شوند.

به منظور جلوگیری از زیان ناشی از بحران نقدینگی که به ناتوانی بانک‌ها در بازپرداخت بدهی‌ها منجر می‌شوند، بانک‌ها اغلب دارایی‌های نقدینه نگهداری می‌کنند که به آسانی قابل تبدیل به نقد باشند. به هر حال دارایی‌های نقدینه با نرخ‌های پایین بازدهی مرتبط هستند. از این رو انتظار می‌رود که نقدینگی بالا با بازده پایین همراه باشد.

بورک^۱ (۱۹۸۹) در خصوص عملکرد بانک‌ها در ۱۲ کشور منتخب از اروپا، آمریکای شمالی و استرالیا در بازه زمانی ۱۹۸۱-۱۹۷۲ نشان داد که یک ارتباط مثبت معنی‌داری بین نقدینگی و بازده (سودآوری) وجود دارد.

کارایی مدیریت هزینه‌ها، یکی دیگر از عوامل داخلی است که می‌توان انتظار داشت اثر معنی‌داری بر بازده داشته باشد. ارتباط بین هزینه و درآمد ممکن است به صورت یک

---

1. Bourke

برآورد اثر عوامل اثرگذار بر بازده دارایی بانک‌های اسلامی ... ۱۷۱

رابطه مستقیم ظاهر شود. به هر حال حجم بالاتر فعالیت‌های تجاری بدون انجام هزینه‌های بالاتر ممکن نیست، بنابراین به منظور دسترسی به کارایی بیشتر بانک‌ها در مدیریت هزینه‌ها، کاهش هزینه‌ها به وسیله تنوع در سطوح فعالیت بانک ضروری است. اندازه بانک نیز به عنوان متغیری برای صرفه‌های عدم صرفه‌های مقیاس در نظر گرفته می‌شود. هگستاد^۱ (۱۹۷۷) در خصوص سودآوری بانک با توجه به عامل مقیاس، نتیجه گرفته است که تنوع تولیدات و اعطای وام‌ها و تسهیلات بیشتر و همچنین دسترسی به بانک‌های با مقیاس کوچک می‌تواند بر سودآوری تاثیر مثبت داشته باشد.

۲-۳- متغیرهای خارجی موثر بر بازده دارایی بانک‌ها

علاوه بر این عوامل داخلی، بازده بانک به وسیله عوامل بیرونی تاثیر می‌پذیرد. برای مثال بازار وام‌ها و سپرده‌ها ممکن است به وسیله کاهش رشد اقتصادی تاثیر پذیرد و این اساساً بر بازده بانک تاثیر می‌گذارد، تا آنجا که بانک‌ها و دیگر واسطه‌گری‌های مالی با این تغییرات شرایط بازار مرتبط هستند که هم از طرف دارایی‌ها و هم از طرف بدهی‌ها می‌تواند اندازه‌گیری شود. در این زمینه از آنجایی که پرتفولیوی دارایی‌های بانک بستگی به پرتفولیوی بدهی‌ها برای اهداف و مقاصد بانک دارد، رشد بازار به وسیله رشد حجم نقدینگی که به عنوان کل جریان اسکناس و مسکوک و سپرده‌های دیداری و سپرده‌های قرض‌الحسنه و سپرده‌های مدت‌دار می‌باشد بیان می‌شود.

یکی از عوامل بیرونی موثر بر بازده بانک، سهم بازاری بانک از کل شبکه بانکی کشور است. سهم بازار می‌تواند به عنوان یک معیار رقابتی در بین بانک‌ها باشد. پس یک تغییر در سهم بازار می‌تواند در سود بالقوه بانک موثر باشد. تغییر شرایط بازار با تاثیر در نرخ بهره بازار بر بازده بانک تاثیر می‌گذارد. (باقری، ۱۳۸۵)

---

1. Arnold A. Heggstad

۴- روش پژوهش

در این بررسی از شاخص بازده دارایی به عنوان متغیر وابسته استفاده می‌کنیم. برای بررسی اثر ویژگی‌های درونی و بیرونی بانک‌ها بر شاخص بازده دارایی بانک‌های اسلامی از روش پانل دیتا استفاده می‌کنیم. نمونه آماری تحقیق شامل ۲۹ بانک اسلامی از ۱۰ کشور عضو سازمان کنفرانس اسلامی است. کشورهای ایران، بحرین، مالزی، اندونزی، اردن، کویت، قطر، عربستان سعودی، امارات متحده عربی و عمان، در این دامنه هستند. داده‌های آماری بانک‌های اسلامی برای دوره زمانی ۲۰۰۴ تا ۲۰۱۱ از پایگاه اطلاع‌رسانی بانک اسکوپ^۱ و بانک جهانی تهیه شده‌اند.

۱-۴- مدل تجربی و متغیرهای تحقیق

به منظور مطالعه اثر عوامل داخلی و خارجی بر بازده دارایی بانک‌های اسلامی منتخب در کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی، مدل خطی کاسمیدو^۲ و پاسیوراس^۳ (۲۰۰۵) را به صورت رابطه (۱) مورد استفاده قرار داده‌ایم:

$$Y_{it} = b_{0it} + b_{dit}X_{dit} + b_{fit}X_{fit} + \varepsilon \quad (1)$$

که «i» نشان دهنده هر بانک، «t» بیانگر سال، «Y» متغیر وابسته بازده دارایی (ROA)، « X_d » بیانگر عوامل داخلی، « X_f » بیانگر عوامل خارجی و « ε » نیز خطا به ازای متغیرهایی است که در مدل وارد کرده‌ایم. (جابر و الخولده، ۲۰۱۴)

$$ROA_{it} = b_0 + b_{it}(EM_{it} + LtoD_{it} + LR_{it} + GS_{it} + CAP_{it}) + b_t(ER_t + Inf_t + GGDP_t + SB_t) + \varepsilon \quad (2)$$

EM_{it} : شاخص مدیریت هزینه به ازای بانک i ام و در سال t ام.

$LtoD_{it}$: نسبت تسهیلات به سپرده دریافتی به ازای بانک i ام و در سال t ام.

-
1. BankScope
  2. Kosmidou
  3. Pasiouras

برآورد اثر عوامل اثرگذار بر بازده دارایی بانک‌های اسلامی ... ۱۷۳

LR_{it} : ریسک نقدینگی به ازای بانک t ام و در سال t ام.

$GSIZE_{it}$: رشد اندازه بانک t ام در سال t ام.

CAP_{it} : درجه سرمایه‌گذاری به ازای بانک t ام و در سال t ام.

ER_t : میانگین سالیانه نرخ ارز در سال t ام.

Inf_t : نرخ تورم^۱ (تغییرات سالانه شاخص قیمت مصرف‌کننده) در سال t ام.

GDP_t : رشد تولید ناخالص داخلی در سال t ام.

SB_t : سهم بانکداری از تولید ناخالص داخلی در سال t ام.

این مدل را با روش پانل دیتا و با کمک نرم افزار 8 Eviews تخمین می‌زنیم. متغیرهای تحقیق در برگرفته ۱۰ متغیر (۱ متغیر وابسته، ۲ متغیر مستقل و ۷ متغیر کنترل) است که تعریف تفصیلی آنها در ادامه آمده است.

یادآور می‌شویم داده‌های متغیرهای بانک‌ها از سایت بانک اسکوپ^۲ گرفته شده است و برخی داده‌های متغیرهای کلان نیز که در سایت یاد شده نبوده‌اند از بانک اطلاعات بانک جهانی گرفته شده است. برای این داده‌ها ماخذ جداگانه نوشته شده است. متغیرهایی که ماخذ بانک جهانی برای آن نوشته نشده است، از بانک داده‌های بانک اسکوپ گرفته شده‌اند.

الف - متغیر وابسته: بازده دارایی^۳ (ROA)

این متغیر، بازدهی کل دارایی‌های بانک با شاخص نسبت سود به دست آورده به ازای هر دلار دارایی‌های بانک را نشان می‌دهد و نشان‌دهنده توانایی مدیریت برای استفاده از منابع مالی و واقعی بانک است، از این رو بازده دارایی‌ها که نسبت سود قبل از مالیات به دارایی‌های کل است، چگونگی مفید بودن و کفایت مدیر بانک در استفاده

۱. به دلیل همخطی بین نرخ تورم و نرخ بهره حقیقی، در اصلاح مدل نرخ بهره حقیقی وارد نشده است.

2. <https://bankscope.bvdinfo.com>

3. Return on Asset (ROA)

از دارایی‌های کل بانک را نشان می‌دهد. همچنین گویای سرمایه‌گذاری برای تولید سود است. برای اندازه‌گیری شاخص بازده دارایی از فرمول زیر استفاده می‌شود:

کل دارایی / سود خالص = بازده دارایی

ب- متغیرهای توضیح‌دهنده (متغیرهای اصلی)

۱- مدیریت هزینه^۱ (EM): ضعف در مدیریت هزینه، یکی از عوامل اصلی اثرگذار بر بازدهی است، به گونه‌ای که کاهش هزینه‌ها و بهبود بهره‌وری، افزایش سود را در بر دارد. در این بررسی برای اندازه‌گیری مدیریت هزینه، از رابطه زیر استفاده می‌شود.

درآمد / هزینه = مدیریت هزینه

۲- نسبت تسهیلات به سپرده دریافتی (L to D): یکی دیگر از متغیرهای توضیح‌دهنده، نسبت تسهیلات به سپرده دریافتی است. در این بررسی برای اندازه‌گیری نسبت تسهیلات به سپرده دریافتی رابطه زیر بکار گرفته شده است:

سپرده‌های مشتریان / نرخ رشد وام دهی = نسبت تسهیلات به سپرده دریافتی

ج- متغیرهای کنترل اقتصاد خرد و کلان

۱- ریسک نقدینگی (LR)^۲: برای ریسک نقدینگی شاخص نسبت وام به دارایی بکار گرفته شده است که نشان می‌دهد چه درصدی از کل دارایی‌ها را وام تشکیل می‌دهد. در این بررسی برای اندازه‌گیری ریسک نقدینگی رابطه زیر بکار گرفته می‌شود:

کل دارایی / وام = ریسک نقدینگی

۲- رشد اندازه بانک (GSIZE)^۳: رشد اندازه بانک نشان می‌دهد که اندازه یا وسعت بانک در دوره‌های متوالی کوچک یا بیشتر شده است. عوامل مختلف مالی، اقتصادی و

---

1. Expenses Management (EM)
2. Liquidity (LQ)
3. Growth of Bank Size (GSIZE)

برآورد اثر عوامل اثرگذار بر بازده دارایی بانک‌های اسلامی ... ۱۷۵

رقابت بر تغییر در اندازه بانک‌ها اثرگذار است. با تغییر در اندازه بانک، بازدهی دارایی‌ها دچار تغییر می‌شود. با توجه به اینکه از لگاریتم دارایی کل بانک برای سنجش اندازه بانک استفاده می‌شود، برای اندازه‌گیری رشد اندازه بانک رابطه زیر بکار گرفته می‌شود:

تغییرات زمانی در لگاریتم طبیعی کل دارایی بانک = رشد اندازه بانک

۳- درجه سرمایه‌گذاری (CAP):^۱ برای درجه سرمایه‌گذاری شاخص نسبت سرمایه به دارایی بکار گرفته شده است که نشان می‌دهد چه درصدی از کل دارایی‌ها را سرمایه تشکیل می‌دهد. این متغیر به شکل زیر محاسبه می‌شود:

کل دارایی/سرمایه = درجه سرمایه‌گذاری

۴- میانگین سالیانه نرخ ارز (ER):^۲ این متغیر، یکی دیگر از متغیرهای توضیح‌دهنده در این پژوهش است.

۵- نرخ تورم (Inf):^۳ این نرخ از تغییرات شاخص قیمت مصرف‌کننده (CPI)^۴ یا تغییر در شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی حاصل می‌شود و یکی از متغیرهای کنترل کلان اقتصادی بشمار می‌آید. سال پایه، سال ۲۰۰۵ است (بر پایه آمارهای بانک جهانی).

۶- رشد تولید ناخالص داخلی (GGDP):^۵ تولید ناخالص داخلی، ارزش پولی کالاها و خدمات تولید شده در داخل مرزهای جغرافیایی یک کشور است. رشد تولید ناخالص داخلی، نشان‌دهنده افزایشی است که در یک دوره زمانی (معمولاً سالانه) در تولید ناخالص داخلی ایجاد شود. در این مطالعه، مقادیر رشد تولید ناخالص داخلی به قیمت ثابت سال ۲۰۰۵ (بر پایه آمارهای بانک جهانی) آورده شده است.

۷- سهم بانکداری از تولید ناخالص داخلی (SB):^۶ متغیر سهم بانکداری از تولید ناخالص داخلی، نشان‌دهنده سهم فعالیت‌های بانکداری از تولید ناخالص داخلی است.

-
1. Degree of Investment
  2. Official Exchange Rate
  3. Inflation Rate
  4. Consumer Price Index (CPI)
  5. Gross Domestic Prpduct (GDP) Growth
  6. Share of Banking from GDP

۲-۴- توصیف آماری متغیرها

آماره‌های توصیفی همه متغیرهای پژوهش (متغیرهای وابسته، مستقل و کنترل) در جدول (۲) آورده شده است. بر پایه داده‌های آماری به اندازه‌گیری شاخص‌های میانگین، انحراف معیار، توزیع (چولگی و کشیدگی) و کمینه و بیشینه متغیرها پرداخته‌ایم. این آماره‌ها نشان می‌دهند که بیشتر داده‌های متغیرها دارای چولگی به یکسو هستند. کمینه آنها در آغاز دوره و بیشینه آنها در پایان دوره است. متغیرها از داده‌های ناهمسان برخوردار هستند و آماره‌های آنها ناهمسان است و می‌توان با آنها رگرسیون خوبی برازش کرد.

جدول ۲: آماره توصیفی داده‌های متغیرها

متغیر	تعداد	میانگین	انحراف معیار	چولگی	کشیدگی	کم‌ترین	بیش‌ترین	زوارک-برای آماره	احتمال
ROA	۲۳۲	۰/۰۱۷	۰/۰۱۹	۱/۳۰۳	۸/۹۷۶	-۰/۰۵۴	۰/۱۲۶	۴۱۰/۸۴	۰/۰۰۰
EM	۲۳۲	۴/۲۱۸	۰/۹۲۳	-۰/۲۲۱	۲/۴۳۰	۲/۰۰۱	۶/۰۶۵	۵/۰۴	۰/۰۸۱
LtoD	۲۳۲	۰/۵۷۲	۰/۱۴۵	-۱/۴۳۹	۶/۱۸۵	۰/۰۱۲	۰/۸۷۱	۱۷۸/۲	۰/۰۰۰
GSize	۲۰۳	۱/۵۱۳	۱/۸۴۲	-۱/۶۴۸	۱۸/۶۳۵	-۴۰/۱۰۸	۳۸/۳۰۳	۲۱۵۹/۶۳۸	۰/۰۰۰
LR	۲۳۲	۵۲/۳۰۱	۵۴/۸۴۷	۹/۷۴۲	۱۲۲/۶۱۳	۷/۵۹۵	۷۰۶/۷۸۳	۱۴۱۹۷۲/۳	۰/۰۰۰
CAP	۲۳۲	۳۲۶/۳۹۰	۱۰۸۹/۹۰۷	۶/۷۶۶	۵۲/۲۲۳	-۲۱۸/۱۲۱	۱۰۱۰۲/۱۷	۲۵۱۹۱/۷	۰/۰۰۰
ER	۲۳۲	۳۰۱۵/۸۳۲	۴۳۸۳/۷۰۹	۰/۸۳۱	۱/۷۳۲	۰/۲۶۹	۱۰۶۱۶/۳۱	۴۲/۲۳	۰/۰۰۰
INF	۲۰۳	۷/۸۱	۴/۷۴۸	۱/۷۶۸	۷/۸۹۲	-۴/۸۶۳	۵۳/۹۹۸	۳۰۸/۲۳	۰/۰۰۰
GGDP	۲۳۲	۴۷/۲۶۵	۸/۴۱۷	۰/۶۱۶	۴/۰۱۴	۴	۶۸/۵۹۱	۲۴/۶۲	۰/۰۰۰
SB	۲۳۲	۵۴/۶۷۵	۳۰/۶۸۹	۰/۴۲۴	۲/۷۸۹	-۴/۷۷۳	۱۳۱/۰۴۵	۷/۳۹	۰/۰۲۵

منبع: یافته‌های پژوهش

۳-۴- تخمین مدل و تحلیل نتایج

پیش از برآورد مدل، نیاز به بررسی برخی فرض‌های روش رگرسیون داریم. در سری‌های زمانی و یا داده‌های ترکیبی، معمولاً به دلیل نامانایی متغیرها، با مشکل رگرسیون کاذب مواجه هستیم، اما به دلیل اینکه طول دوره بررسی (۲۰۱۱-۲۰۰۴) در این مطالعه کم است، لزومی به آزمون ریشه واحد نیست.

برآورد اثر عوامل اثرگذار بر بازده دارایی بانک‌های اسلامی ... ۱۷۷

علاوه بر موضوع مانایی متغیرها، در داده‌های ترکیبی، لازم است نوع تخمین برحسب تلفیق داده‌ها و یا پانل آنها آزمون شود. در گام نخست با استفاده از آزمون F به تشخیص تلفیقی بودن یا پانل بودن مدل خواهیم پرداخت و سپس اگر داده‌ها پانل بود در گام دوم، نوع اثرات ثابت یا تصادفی را با آزمون هاسمن تعیین می‌کنیم. نتیجه به دست آمده در دو جدول (۳) و (۴) آورده می‌شود.

جدول (۳) - نتیجه آزمون F برای نشان دادن برتری مدل داده‌های ترکیبی در برابر مدل داده‌های تلفیقی

نوع آزمون (F لیمر)	آماره آزمون	سطح معناداری	نتیجه آزمون
مدل اول (متغیر وابسته: ROA)	۴/۸۲۹	۰/۰۰۰	پذیرش مدل داده‌های پانلی

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول (۴) - نتیجه آزمون هاسمن برای انتخاب تخمین مدل با اثرات ثابت یا اثرات تصادفی

نوع آزمون (هاسمن)	آماره آزمون	سطح معناداری	نتیجه آزمون
مدل اول (متغیر وابسته: ROA)	۲۳/۳۶۸	۰/۰۰۵۴	پذیرش مدل با اثر ثابت

منبع: یافته‌های پژوهش

بر این پایه، مدل با اثرات ثابت را با روش حداقل مربعات متغیر مجازی (LSDV) تخمین می‌زنیم. برازش مدل بازده دارایی در دو تخمین مدل پایه و مدل پایانی انجام شد. برای برآورد مدل پایانی، ۳ متغیر که معنادار نبوده‌اند (نسبت تسهیلات به سپرده دریافتی، رشد اندازه بانک و ریسک نقدینگی) از مدل کنار گذاشته شده‌اند، زیرا مطابق نتایج، مقادیر p-value یا سطح معناداری ضرایب t این متغیرها در مدل پایه بزرگ‌تر از سطح معنی‌داری ۱۰ درصد بوده از جمله: در متغیر ریسک نقدینگی که مقداری معادل ۰/۹۹۸ به چشم می‌خورد، از این رو رابطه خطی و معناداری مابین آنها با متغیر وابسته بازده دارایی وجود ندارد.

یافته‌های برآوردها در جدول ۵ آورده شده‌اند. بر پایه برآورد مدل پایانی، آماره F برابر است با ۷/۰۴۷ که در سطح ۱ درصد نیز از نظر آماری معنی‌دار است. بر این پایه، کل رگرسیون معنادار است و فرض خطی بودن مدل نیز تایید می‌شود. همچنین در مدل برآورد

شده، ضریب تعیین تعدیل شده یا $\bar{R}^2$ برابر ۰/۵۰۴ نشان می دهد که در مجموع، حدود ۵۰ درصد از تغییرات بازده دارایی، با متغیرهای توضیح دهنده در مدل تبیین می شود. مدل برازش شده، در چارچوب مدل زیر نمایش داده شده است:

$$ROA = 0/042 - 0/0012 EM + 0/0896 CAP + 0/0000713 ER \\ + 0/000267 CPI - 0/000954 GGDP - 0/000236 SB$$

این مدل (مدل پایانی)، نشان دهنده آن است که، متغیر مستقل مدیریت هزینه، رابطه منفی معناداری با بازده دارایی دارد. از میان متغیرهای کنترل، متغیر درجه سرمایه گذاری (نسبت سرمایه به کل دارایی بانکها)، رابطه مثبت معناداری با بازده دارایی دارد. ناگفته نماند که نگهداری بیش از حد سرمایه و نقدینگی می تواند باعث کاهش ریسک و کاهش بازدهی مورد انتظار هر بانک می شود. اما از طرفی دیگر بانکها با نسبت سرمایه به دارایی بالاتر دارای ایمنی و امنیت مناسب در حوادث و بحرانهای اقتصادی، زیانها یا بازپرداخت بدهیها و هم چنین انحلال آنها هستند بنابراین وجود رابطه مثبت نیز ممکن است.

از میان متغیرهای کنترل، نرخ ارز به عنوان یکی از شاخصهای اقتصاد کلان، اثر مثبت و معنادار اما ناچیزی بر بازده داراییها دارد، یعنی اگر این نرخ سالانه به طور متوسط یک واحد افزایش یابد، متغیر بازده دارایی به طور میانگین کمتر از یک درصد افزایش می یابد. همچنین متغیر نرخ تورم اثر مثبت و معنادار بر بازده داراییها بجای گذاشته است. بنابراین اگر نرخ تورم سالیانه یک درصد افزایش یابد با ثبات سایر شرایط بازده دارایی بانکها حدود ۰/۰۰۰۲۶۷ درصد افزایش خواهد یافت، یعنی بازده دارایی نسبت به تغییرات نرخ تورم «کم کشش» محسوب می شود.

رشد تولید ناخالص داخلی و سهم فعالیتهای بانکداری از تولید ناخالص داخلی نیز اثر منفی و معنی دار بر بازده داراییها نشان می دهند. به نظر می رسد در کشورهای اسلامی، بازده داراییها در جهت عکس تغییرات رشد اقتصادی و سهم نسبی بانکها در اقتصاد ملی عمل می کند.

برآورد اثر عوامل اثرگذار بر بازده دارایی بانک‌های اسلامی ... ۱۷۹

جدول (۵) - نتایج تخمین مدل با متغیر وابسته: بازده دارایی

نماد	نام متغیرها	مدل پایه		مدل پایانی	
		ضرایب متغیرها	p-value	ضرایب متغیرها	p-value
C	عرض از مبداء	۰/۰۴۹۹	۰/۰۳۸**	۰/۰۴۱۸	۰/۰۶۲۸*
EM	مدیریت هزینه	-۰/۰۰۰۱۳	۰/۰۰۰***	-۰/۰۰۰۱۲	۰/۰۰۰***
LtoD	نسبت تسهیلات به سپرده	-۰/۰۰۰۰۲۶۶	۰/۱۸۵۳	-	-
Gsize	رشد اندازه بانک	-۰/۰۰۰۲۲۶	۰/۱۳۹۵	-	-
LR	ریسک نقدینگی	-۰/۰۰۰۰۲۸۳	۰/۹۹۸	-	-
CAP	درجه سرمایه‌گذاری	۰/۰۸۳۵	۰/۰۰۰***	۰/۰۸۹۶	۰/۰۰۰***
ER	میانگین سالیانه نرخ ارز	۰/۰۰۰۰۶۶۶	۰/۰۵۰۹*	۰/۰۰۰۰۷۱۳	۰/۰۳۵**
INF	نرخ تورم	۰/۰۰۰۲۵۷	۰/۰۸۹۸	۰/۰۰۰۲۶۷	۰/۰۷۷۹*
GGDP	رشد تولید ناخالص داخلی	-۰/۰۰۱۰۱۷	۰/۰۴۴۲**	-۰/۰۰۰۹۵۴	۰/۰۵۸*
SB	سهم بانکداری از تولید ناخالص داخلی	-۰/۰۰۰۲۵۱	۰/۰۰۹°	-۰/۰۰۰۲۳۶	۰/۰۱۳۴***
F	آماره F	۶/۵۶۴	۷/۰۴۷		
p-value	مقدار احتمال	۰,۰۰۰	۰,۰۰۰		
R ^۲	ضریب تعیین	۰/۵۹۵	۰/۵۸۷		
R ^۲	ضریب تعیین تعدیل شده	۰/۵۰۵	۰/۵۰۴		

*** معنی داری در سطح ۱ درصد، ** معنی داری در سطح ۵ درصد، * معنی داری در سطح ۱۰ درصد

منبع: یافته‌های پژوهش

۵- نتیجه‌گیری و پیشنهادهای سیاستی

در این بررسی کوشیدیم به بررسی اثر و اهمیت نسبی عوامل اثرگذار بر شاخص بازدهی بانک‌ها در بانک‌های اسلامی بپردازیم. برای دستیابی به این هدف، در این مقاله نخست مقدمه و مساله توضیح داده شد. پس از آن ادبیات پژوهش ارائه شد و پس از توضیح مبانی نظری و پیشینه، چارچوب نظری ارائه شد و مدل و متغیرهای آن در همراه روش پژوهش (مدل تجربی، توصیف متغیرها) معرفی شد. سپس مدل تخمین زده شد و نتیجه آن تحلیل شد. می‌توان یافته‌های این پژوهش را به صورت زیر خلاصه کرد:

* مهم‌ترین متغیرهای اثرگذار بر بازدهی دارایی بانک‌های اسلامی، دو متغیر مدیریت هزینه (نسبت هزینه به درآمد) و درجه سرمایه‌گذاری (نسبت سرمایه به کل دارایی) است. این دو متغیر رابطه قوی‌تر و اثرگذاری بیشتری بر بازده دارایی‌های بانک‌های اسلامی را نشان می‌دهند.

مدیریت هزینه رابطه منفی معناداری با بازده دارایی دارد به طوری که با افزایش نسبی هزینه‌ها در مقایسه با درآمدهای بانک‌های اسلامی، بازده دارایی آنها کاهش می‌یابد. همچنین اثر درجه سرمایه‌گذاری بر بازده دارایی مثبت و معنادار است. به بیان دیگر، هر قدر بر سهم سرمایه از کل دارایی بانک افزوده شود، بازده دارایی آن بیشتر خواهد بود.

* متغیرهای نرخ ارز و سهم بانکداری در تولید ناخالص داخلی نیز اثر معنی‌داری بر بازده دارایی بانک‌های اسلامی دارند. با افزایش نرخ ارز، بازده دارایی بانک‌ها افزایش می‌یابد، اما با افزایش سهم فعالیت‌های بانکداری اسلامی در اقتصاد، بازده دارایی بانک‌ها کاهش می‌یابد.

رقابت درون بانکی بین بانک‌های اسلامی از یک طرف و رقابت این بانک‌ها با موسسات مالی و سرمایه‌گذاری از طرف دیگر می‌تواند توجهی بر این پدیده باشد، اما تبیین این ارتباط منفی مستلزم پژوهش‌های دقیق‌تر است.

* متغیرهای رشد تولید ناخالص داخلی (به عنوان جانشین برای رشد اقتصادی) و نرخ تورم در سطح معنی‌داری ۱۰ درصد بر بازده دارایی‌ها اثر دارند. به هر حال عدم ارتباط روشن و قوی بین رشد اقتصادی (بخش واقعی اقتصاد) و بازده دارایی بانک‌های اسلامی، یک ضعف برای بانکداری اسلامی محسوب می‌شود.

در مقایسه نتایج حاصل از «بانک‌های اسلامی» با جدیدترین مطالعات منتشر شده در زمینه عوامل موثر بر سودآوری (با معیار بازده دارایی) «بانک‌های متعارف» مشاهده می‌شود که:

* در هر دو گروه، متغیر سهم بانکداری از تولید ناخالص داخلی دارای رابطه منفی و معنادار با متغیر وابسته بازده دارایی هستند.

* متغیر نرخ تورم دارای اثری معنادار بر بازده دارایی بانک‌های متعارف هستند، اما در میان بانک‌های اسلامی مورد مطالعه و در بازه زمانی ۲۰۱۱-۲۰۰۴ هر چند وجود رابطه مثبت بین نرخ تورم و بازده دارایی بانک‌ها تایید شده، اما این ارتباط از نظر آماری در سطح پایینی، معنی‌دار است.

برآورد اثر عوامل اثرگذار بر بازده دارایی بانک‌های اسلامی ... ۱۸۱

* متغیر داخلی مدیریت هزینه اثر منفی بر بازده دارایی بانک‌ها و متغیر کنترل درجه سرمایه‌گذاری اثر مثبت و معنادار بر بازده دارایی‌ها در هر دو گروه بانک‌ها دارند.
* در خصوص توصیه‌های سیاستی می‌توان گفت که برای افزایش بازده دارایی در بانکداری اسلامی، می‌توان دو سیاست را به روشنی بر جسته دانست: یکی بهبود مدیریت هزینه‌ها و دیگری افزایش درجه سرمایه‌گذاری (افزایش نسبی سرمایه بانک‌ها).

منابع

الف - فارسی

- باقری، حسن (۱۳۸۵)، «تحلیل عوامل مؤثر بر سودآوری بانک‌های تجاری (مطالعه موردی: بانک رفاه)»، *دوفصلنامه تحقیقات مالی*، سال ۸، شماره ۲۱، صص ۳-۲۶.
- تاری، فتح اله (۱۳۸۷)، *روش‌های کارآمد نمودن ابزار نرخ سود در نظام بانکداری بدون ربا*، نشر پژوهشکده پولی و بانکی، چاپ اول، صص ۱۴۰-۱۳۶.
- خاوری، محمود رضا (۱۳۹۰)، «تحولات پیش روی بانکداری اسلامی، کارگروه راهبری طرح تحول ساختاری شورای هماهنگی بانک‌های اسلامی»، بیست و یکمین همایش سالانه سیاست‌های پولی و ارزی.
- دارایی رویا و محمد علی مولایی (۱۳۹۰)، «اثر متغیرهای نقدینگی، تورم، حفظ سرمایه، تولید ناخالص داخلی بر سودآوری بانک ملت»، *مجله دانش مالی تحلیل اوراق بهادار (مطالعات مالی)*، سال ۴، شماره ۱۰، صص ۱۳۹-۱۸۲.
- سیدنورانی، محمدرضا، حسین امیری و عادل محمدیان (۱۳۹۱)، «رابطه علیت بین سرمایه بانک و سودآوری با تاکید بر جنبه نظارتی ساختار سرمایه»، *فصلنامه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی*، سال ۲، شماره ۶، صص ۱۱-۴۴.
- مجتهد، احمد و دیگران (۱۳۹۰)، *بررسی و معرفی ابزارها و محصولات (جدید) در چارچوب قانون عملیات بانکداری بدون ربا*، پژوهشکده پولی و بانکی.
- ولی مقدم زنجانی، محمد (۱۳۹۱)، «بررسی تاثیر عوامل کلان اقتصادی بر سودآوری بانک‌های اسلامی»، *مجموعه مقالات ویژه‌نامه بیست و سومین همایش بانکداری اسلامی*.

نبی، منوچهر، سارا وفایی و جابر افتخارشاهی (۱۳۸۸)، «مطالعه تطبیقی بانکداری اسلامی و سنتی در ایران و مالزی (با رویکرد سودآوری)»، مجموعه مقالات دومین کنفرانس بین المللی توسعه نظام تأمین مالی در ایران، مرکز مطالعات تکنولوژی دانشگاه صنعتی شریف.

نوری بروجردی، پیمان، محمد جلیلی و فاطمه مردانی (۱۳۸۹)، «بررسی تأثیر تمرکز و سایر عوامل در صنعت بانکداری بر سودآوری بانک‌های دولتی»، فصلنامه پول و اقتصاد، سال ۳، شماره ۶، صص ۱۷۵-۲۰۲.

ب- انگلیسی

- Bashir, M. and A. Abdel Hammed (2003), "Determinants of Profitability in Islamic Banks: Some Evidence from the Middle East", *Islamic Economic Studies*, Vol. 11, No. 1, PP. 32 – 57.
- Bourke, P. (1989), "Concentration and Other Determinants of Bank Profitability in Europe, North America, and Australia", *Journal of Banking and Finance*, Vol. 13, Issue. 1, PP. 65-79.
- Heggstad, Arnold A. (1977), "Market Structure, Risk and Profitability in Commercial Banking", *Journal of Finance*, Vol. 32, Issue. 4, PP. 1207-1216.
- Idris, Asma' Rashidah and others (2011), "Determinant of Islamic Institutions' Profitability in Malaysia", *World Applied Sciences Journal (Special Issue on Bolstering Economic Sustainability)*, Vol. 12, PP. 1-07.
- Jaber, Jamil J. and Abdullah A. Al-khawaldeh (2014), "The Impact of Internal and External Factors on Commercial Bank Profitability in Jordan", *International Journal of Business and Management*, Vol. 9, No. 4, PP. 22-30.
- Kosmidou, K., F. Pasiouras and A. Tsaklagkanos (2005), "Factors influencing the profits and size of Greek banks operating abroad: a pooled time-series study", *Applied Financial Economics*, Vol. 15, PP. 731-738.
- Levin, A., C. Lin and C. J. Chu (2002), "Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-sample Properties", *Journal of Econometrics*, Vol. 108, PP. 1-24.

- Mohammad Noor, M. A. N., N. Hayatia and B.T. Ahmad (2012), "The Determinants of World Islamic Banks' Efficiency: Does Country Income Level have an Impact? ", *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, Vol. 8, No. 2, PP. 9-44.
- Onuonga, Susan Moraa (2014), "The Analysis of Profitability of Kenya's Top Six Commercial Banks: Internal Factor Analysis", *American International Journal of Social Science*, Vol. 3, No. 5; PP. 94-103.
- Pan, Q. H. and M. L. Pan (2014), "The Impact of Macro Factors on the Profitability of China's Commercial Banks in the Decade after WTO Accession", *Scientific Research, Open Journal of Social Sciences*, Issue. 2, PP. 64-69.
- Tajgardoon, Gh., M. Behnameh and Kh. Noormohammadi (2012), "Is Profitability as a Result of Market Power or Efficiency in Islamic Banking Industry?", *Economics and Finance Review*, Vol. 2, Issue. 5, PP. 1-07.

